

KIRYL SYTSKO* – MIŃSK (BIAŁORUŚ)

**ARCHIWA PARAFIALNE KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO
W BIAŁORUSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ
REPUBLICIE RADZIECKIEJ**

**PARISH ARCHIVES OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH
IN THE BYELORUSSIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC**

Abstract

In 1917, with the seizure of power by the Bolsheviks in parts of the former Russian Empire, measures were undertaken to separate the state from the Church. These included the creation of a system for civil registration of important events in people's lives. The implementation of this system was initially carried out by confiscating record books from churches. It later turned into a campaign to destroy all documents that failed to describe 'the struggle of the proletariat for its rights'.

In 1939, 905 tons of historical documents, including materials from the parish archives of Belarus, were ground at the Albertin factory in Slonim. The incident became the apogee of the Soviet authorities' struggle against 'counter-revolutionary' historical sources. The Catholic Church, as one of the 'hostile' elements to Soviet power, suffered heavy material, personnel and organizational losses.

The article describes the actions of state authorities concerning the archival records of Roman Catholic parishes in Soviet Belarus. The basic normative acts on the basis of which church records were confiscated have been presented. Other actions by the state authorities to destroy parish archives are also shown. The paper also addresses the efforts of the Roman Catholic clergy to preserve the church's archival legacy as an important source documenting the history of the Church in Belarus. The article also describes the various activities of Be-

---

* Kiryl Sytsko – dr historii, kandydat nauk historycznych, Centralna Biblioteka Naukowa im. Jakuba Kolasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi

e-mail: kirylawolny@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3633-9797>

larusian researchers who catalogued and compiled the resources of parish archives. The most valuable church records were given to state museums and libraries for preservation and to make them available for scientific research.

Keywords: parish archives; record books; church sources; Belarus; Church in Belarus

Translated by Marek Robak-Sobolewski

*****

Dzieje archiwów instytucji religijnych aktualnie cieszą się sporym zainteresowaniem archiwistów zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. Jednocześnie nadal wiele zagadnień związanych z ich historią, działalnością i zasobami nie doczekało się naukowego opracowania. W artykule podjęto próbę opisanie stanu archiwów parafialnych Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR). Zakres terytorialny obejmuje również północno-wschodnie województwa II Rzeczypospolitej, które jako Zachodnia Białoruś zostały w październiku 1939 roku włączone do sowieckiej Białorusi. Stąd też w artykule opisano losy archiwów parafialnych po włączeniu tych ziem do BSRR w 1939 roku. Należy zauważyć, że organizacja archiwów kościelnych na przyłączonym terenie była taka sama jak na pozostałym terytorium międzywojennej Polski¹.

Oddzielenie Kościoła od państwa w BSRR doprowadziło do sekularyzacji wszystkich sfer życia białoruskiego społeczeństwa sowieckiego. Spowodowało to trudną sytuację dla duchowieństwa rzymskokatolickiego, które nie mogło przestrzegać norm *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1917 roku. Okoliczności te zapoczątkowały niszczenie sieci archiwów parafialnych na terenach sowieckiej Białorusi. Początkowym etapem zmian był dekret Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Komisarzy Ludowych *O małżeństwach cywilnych, dzieciach i prowadzeniu ksiąg aktów państwowych* z 18 grudnia 1917 roku. Na jego mocy uznano tylko małżeństwa cywilne zapisane w księgach aktów stanu cywilnego (podobnie jak informacje o urodzeniu i śmierci). Kościelne księgi metrykalne miały zostać przekazane do gminy, powiatu czy też rady miejskiej. Okólnik ten dotyczył także niektórych likwidowanych parafii, którym konfiskowano całą dokumentację archiwalną. Od 1919 roku nacjonalizowano dokumentację pozostałych instytucji kościelnych. Rozporządzeniem NKWD z 18 listopada 1919 roku zażądano, aby okręgowe wydziały aktów stanu cywilnego wycofały z archiwów likwidowanych konsystorzki wszystkie metryki urodzeń i towarzyszące im dokumenty za okres od 1863 roku i późniejszy².

Wspomniane pisma oraz próby konfiskaty archiwalnych metryk w archiwach parafialnych i konsystorskich wywołały ostrą reakcję duchowieństwa rzymskokatolickiego. Księża ukrywali metrykalia, przekazywali je wiernym do czasowego

¹ Zobacz więcej: M. Dębowska, *Archiwa Kościoła Katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 92 (2009) s. 39-51.

² А.В. Елпатьевский, *К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР*, „Актовое источниковедение: сборник статей”, отв. ред. С.М. Каштанов, Москва 1979, s. 56.

przechowywania lub podejmowali próby wywozu ich z sowieckiej Białorusi³. Warto zauważyć, że wojna polsko-bolszewicka, która rozpoczęła się w 1919 roku, odsunęła w czasie kwestie związane z działaniami konfiskaty „archiwów systemów metrycznych”⁴.

Nacjonalizację wznowiono jednak 1 marca 1921 roku. Na terenie sowieckiej Białorusi, jako kontynuacja wyżej wymienionych dekretów, zaczął obowiązywać okólnik NKWD nr 2 o całkowitym zakazie prowadzenia ksiąg parafialnych przez duchownych. Obowiązkowe stało się przekazanie do archiwów urzędów stanu cywilnego wszystkich istniejących materiałów tego rodzaju⁵. Równocześnie prowadzono akcję konfiskaty kosztowności kościelnych. W jej trakcie usunięto z archiwów parafialnych inwentarze i wizytacje sprzed 1917 roku. Spotkało się to z protestem bp. Jana Ceplaka, który zakazał proboszczom wydawania władzom sowieckim wspomnianej dokumentacji⁶.

Liczne aresztowania duchowieństwa rzymskokatolickiego jako „elementu kontrewolucyjnego” wpłynęły również na funkcjonowanie archiwów parafialnych. Na 111 kościołów parafialnych i filialnych na terenie sowieckiej Białorusi, przypadało tylko 36 księży pracujących duszpastersko⁷. Represje i konfiskaty mienia kościelnego uniemożliwiały proboszczom prowadzenie i przechowywanie w archiwach parafialnych całości zasobu. Władze nacjonalizowały bowiem metrykalia oraz dokumenty dotyczące spraw gospodarczych. Pozostałe archiwalia zazwyczaj gromadzono w parafii, choć niekiedy przeznaczono je na makulaturę.

Dodatkowym impulsem do niszczenia archiwów parafialnych był artykuł programowy dyrektora Instytutu Historii Wasilija Karpowicza Szczerbakowa pt. *Krajoznawstwo i praca antyreligijna*. W.K. Szczerbakow postulował zebranie tylko tych materiałów, które dotyczą „walki rewolucyjnej” i „tworzenia socjalistycznego stylu życia”. W rezultacie zaproponowano zniszczenie dokumentów instytucji religijnych jako obcych nowemu ustrojowi sowieckiemu⁸. Nasiliło to tzw. kampanie śmieciowe w parafiach Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi. Według relacji świadków dokumenty archiwalne oprócz przeznaczenia na makulaturę, były często palone.

W związku z opisanymi powyżej trudnościami, białoruscy naukowcy wyrazili zaniepokojenie losem archiwów instytucji religijnych. W latach 1924-1928 członkom Centralnego Biura Krajoznawstwa Instytutu Kultury Białoruskiej udało się zorganizować szereg wyjazdów terenowych. W ich trakcie opisywano dokumentację znajdującą się w funkcjonujących cerkwiach i kościołach. Szczególnie aktywny w tej działalności był białoruski etnograf Michaił Wincentowicz Meleszko.

³ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (dalej: НАНБ), sygn. 1781-25-49, k. 20-30v.

⁴ Archiwa systemów metrycznych – termin używany w aktach konfiskaty ksiąg metrykalnych.

⁵ Archiwum Państwowe Obwodu Mińskiego (dalej: АРОМ), sygn. 37-1-18, k. 6.

⁶ А.Д. Лебедев, *Политика советской власти по отношению к Римско-католической церкви в БССР (1919-1929)*, Минск 2013, s. 45.

⁷ У.І. Навіцкі, В.В. Грыгор’ева, У.М. Завальнюк, А.М. Філатава, *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII-XX ст.)*, Минск 1998, s. 184.

⁸ В.К. Шчарбакоў, *Краязнаўства і антырэлігійная праца*, „Савецкая краіна”, (1931) nr 1-2 (11-12), s. 39-44.

Odnotował on duże ilości materiałów „kradzionych z archiwów parafialnych przez chłopów i parobków”⁹. Podobne fakty zostały także przytoczone w liście Wsiewołoda Makariewicza Ignatowskiego do NKWD BSRR. Ponadto W.M. Ignatowski zauważył, że po zamknięciu kościołów i klasztorów ich archiwalia były przekazywane mieszkańcom na potrzeby gospodarstw domowych¹⁰.

Dokumenty, których nie udało się zniszczyć w trakcie działań antyreligijnych, planowano przekazać do muzeów i archiwów. O znaczeniu gromadzenia dokumentacji archiwów parafialnych świadczył fakt, że „obiektywne badania historyczne są możliwe w obecności zespołów nie tylko materiałów organów państwowych, ale także klasztorów, cerkwi i kościołów”¹¹. Kościelne i cerkiewne źródła historyczne zostały w tym przypadku opisane jako elementy budynku kultu. Analizowano je w kontekście przeglądu ogólnego stanu zachowania cennych ikon, figur, ksiąg itp. Często nie konfiskowano archiwów parafialnych, lecz opisywano je wraz z przekazaniem inwentarza do Instytutu Kultury Białoruskiej (Inbelkultu). Na przykład zidentyfikowano i opisano bogate kolekcje cerkiewne w Ladnanach, Kliczowie¹², Orszy¹³, klasztorze w Tadulinie, w którym przechowywano cenne materiały z XVII-XVIII wieku¹⁴. Podczas wypraw naukowcy odnotowali liczne fakty kradzieży źródeł historycznych. Przykładowo w 1925 roku Szapiro (imię nieznane), prezes Dżakowickiego Okręgowego Komitetu Wykonawczego, przejął część dokumentów archiwalnych i starodruków parafii Książ-Wawerskaja i wywiózł je w nieznane miejsce¹⁵. Praktyka wypraw terenowych w celu poszukiwania i opisu archiwów parafialnych ustała z powodów ideologicznych w pierwszej połowie lat 30. XX wieku.

Od drugiej połowy lat 30. XX wieku na terenie sowieckiej Białorusi formalnie funkcjonowało 10 parafii, lecz nie rezydował w nich ani jeden ksiądz. Archiwa parafialne, w których przechowywano historyczną dokumentację przestały istnieć. Ich zasób trafił częściowo do archiwów państwowych, jednak duża ich część została zniszczona i rozkradziona¹⁶.

Jesienią 1939 roku w związku z przyłączeniem terytorium północno-wschodnich województw Polski do BSRR, władze rozpoczęły konfiskatę archiwaliów w parafiach leżących na tym obszarze. Utworzono wówczas szereg specjalnych „komisji zajmujących się konfiskatą archiwów” Wydziałów Aktów Stanu Cywilnego, w ramach wydziału NKWD dla każdego z obwodów. W ten sposób do Centralnego Muzeum Antyreligijnego w Moskwie trafiło 33 000 ksiąg i rękopisów znajdujących się w bibliotece pińskiego klasztoru franciszkanów, w tym oryginalne listy

⁹ М.В. Мясешка, *Краязнаўства і архівы Беларусі*, „Наш край”, (1927) nr 11, s. 14-17.

¹⁰ АРОМ, sygn. 48-1-40, k. 89.

¹¹ Мясешка, *Краязнаўства і архівы Беларусі*, s. 15.

¹² *Хроніка*, „Наш Край”, (1925) nr 1 (1), s. 55-57.

¹³ *Хроніка*, „Наш Край”, (1926) nr 1 (4), s. 62.

¹⁴ *Хроніка*, „Наш Край”, (1926) nr 4-5 (7-8), s. 88.

¹⁵ Do dzisiaj nie ustalono gdzie są przechowywane wspomniane archiwalia. У. Мікіцкі, П. Ажэўскі, Р. Пяцэвіч, *Падарожжы па Случчыне*, „Наш край”, (1928) nr 2 (29), s. 39, 42-43.

¹⁶ Archiwum Narodowe Republiki Białorusi (dalej: ANRB), sygn. 4-3-1081, k. 106.

Władysława IV Wazy i papieża Klemensa VIII¹⁷. Szereg cennych dokumentów, w tym księgi metrykalne i inne archiwalia o wadze 905 ton poddano zmieleniu w zakładach Albertyn w Słonimiu¹⁸.

Komisje do spraw konfiskaty działały zgodnie z postanowieniami okręgowych komitetów wykonawczych. W marcu 1940 roku komisja dla obwodu baranowickiego przejęła część materiałów archiwalnych dekanatu nieświeskiego¹⁹. Ks. Mieczysław Antoni Kubik, proboszcz parafii w Nieświeżu, zdołał ukryć część dokumentacji, którą przekazał swojemu następcy – ks. Grzegorzowi Kłosowskiemu. Archiwalia parafialne z Nieświeża przetrwały do dzisiaj i zostały zdigitalizowane przez autora artykułu. Jednak od 1940 roku są one nadal przechowywane w nieświeskiej zakrystii na drugim piętrze, na drewnianych półkach (il. 1).

Il. 1. Fragment archiwum parafialnego w Nieświeżu (2018),
fot. Kiryl Sytsko

¹⁷ М.Ф. Шумейко, *Сентябрь 1939 года в судьбе белорусских архивов*, „Архівы і справаводства”, (2009) nr 5, s. 117.

¹⁸ ANRB, sygn. 4-5-2198, k. 19.

¹⁹ Archiwum parafii Bożego Ciała w Nieświeżu (dalej: APN), sygn. Протокол изъятия архива 13.III.1940.

Podobnie postąpił proboszcz parafii Gieranony, ks. Bolesław Martinalis, który w latach 1939-1940 ukrył na strychu znajdującym się nad zakrystią kościoła większość archiwaliów (ok. 100 j. a.). Pozostała dokumentacja została skonfiskowana w lipcu 1945 roku przez komisję Iwiewskiego Wydziału Akt Stanu Cywilnego, pod kierownictwem NKWD²⁰. Zarekwirowano wówczas 18 obiektów archiwalnych (il. 2), które przekazano do Narodowego Archiwum Historycznego w Grodnie, gdzie 6 z nich wykorzystano na makulaturę, a 12 kolejnych trafiło do zespołu nr 252 Kościoł w Gieranonach²¹.

Акт.

1945 года Июля м-ца 4 дня.

Мы нижеподписавшиеся: участковый уполномоченный Ивьевского района Раузинский, старуполномоченный обхоса чл. чл. по Молодотинской обл. Мясловский с одной стороны, и настоятель Герановского прихода Молудович с другой стороны, составили настоящий акт об изъятии и передаче имперических книг.

1. Вроцкевичи - 12 (двенадцать) книг и термавичи за 1945 год.
2. В бракосочетании - 3 (три) книги.
3. В смерти умерших - 3 (три) книги и термавичи за 1945 год.

Вышеуказанные книги передаются в Ивьевский райс. в том и составлен настоящий акт:

Участковый Уполномоченный Ивьевского района Раузинский / Раузинский.

Старуполномоченный обхоса чл. чл. по Молодотинской обл. Мясловский / Мясловский.

Настоятель Герановского прихода Кс. М. Молудович / Молудович.

Il. 2. Akt konfiskaty dokumentów z archiwum parafii Gieranony (2021),
 fot. Kiryl Sytsko

Oprócz chowania materiałów archiwalnych na strychach i w zakrystiach kościołów, jedną z powszechniejszych praktyk ukrywania archiwów parafialnych przed konfiskatą było budowanie kryjówek w ścianach kościołów. Dopiero po latach przypadkowo odnajdywano te schowki. Archiwalia kościoła wiszniewskie-

²⁰ Archiwum parafii św. Mikołaja Biskupa w Gieranonach, sygn. Акт 1945 года июля м-ца 4 дня.

²¹ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie, sygn. 252-1-1 – 252-1-12.

go zostały znalezione podczas prac remontowych w skrytce w ścianie świątyni²². W podobny sposób ukryto dokumentację parafii Miadzioł, wśród której odnaleziono także relikwiarz z fragmentami relikwii²³. Istniała również praktyka przekazywania dokumentów okolicznym mieszkańcom (w Siejłowiczach, Prawych Mostach, Szczuczynie, Żyrmunach itp.). Materiały te zachowały się do dzisiaj w dobrym stanie i znajdują się w miejscach ich przechowywania.

Latem 1940 roku komisje konfiskacyjne zabrały szereg materiałów z archiwów parafialnych dekanatów: wołkowyskiego, mostowskiego i berestowickiego. Dokumenty przewieziono do Wołkowyska, gdzie spłonęły w wyniku bombardowania miasta przez Niemców w 1941 roku²⁴. Podobny los spotkał zarekwirowane archiwalia parafii z obwodu mińskiego, które zgromadziło NKWD w Mińsku. W 1942 roku do tego zbioru okupacyjne władze niemieckie dołączyły dokumentację parafii z Mińska. Podczas walk Armii Czerwonej o wyzwolenie miasta, archiwa uległy spaleni. Wielkość i zawartość tematyczną zniszczonych archiwaliów można poznać jedynie na podstawie zachowanego inwentarza²⁵ (tab. 1).

Wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 roku zawiesił działalność komisji konfiskacyjnych. Podczas okupacji niemieckiej nadzór nad archiwami parafialnymi sprawowały oddziały urzędów stanu cywilnego, które z jednej strony zabraniały umieszczania jakichkolwiek danych osobowych w pismach bez odniesienia do dokumentów władz okupacyjnych²⁶, a z drugiej strony żądały od proboszczów parafii odpowiedniego prowadzenia ksiąg. Mieli oni nanosić informacje, których brakowało w archiwum parafialnym, z dokumentacji znajdującej się w archiwum diecezjalnym. Na przykład pełniący obowiązki administratora parafii w Stołpcach ks. Dembowecki (imię nieznane) zapisał we wstępie do przechowywanego w parafii odpisu metryki ślubów z lat 1921-1939, że powstała ona poprzez przepisanie w marcu 1942 roku księgi z archiwum kurii pińskiej, ponieważ w 1941 roku żołnierze spalili archiwum parafialne kościoła w Stołpcach (nie wskazano przynależności wojsk)²⁷.

W okresie powojennym skonfiskowana przez władze państwowe dokumentacja archiwów parafialnych była często wykorzystywana w sowieckiej Białorusi do realizacji planów dostaw makulatury przywożonej z instytucji państwowych. W ten sposób z Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w 1948 roku przekazano

²² Д.В. Лісейчыкаў, *Сенсацыйная знаходка ў мурах Вішнеўскага касцёла*, „Архівы і справаводства”, (2015) nr 5, s. 67.

²³ *W kościele w Miadziole znaleziono relikwie świętego z II wieku*, <https://catholicnews.by/ujmjadzelskim-kascjole-znajshli-rjelikvii-svjatoj-ii-stagoddzja/> (dostęp: 1.12.2022).

²⁴ Н.И. Быховцев, *Первые Советы*, Рига 2012, s. 190.

²⁵ Inwentarz został opracowany przez okupacyjną administrację niemiecką w 1942 roku. Odnaleziony w nieopracowanych materiałach Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi przez archiwistkę Marinę Skidanową.

²⁶ Archiwum parafii św. Jerzego w Połoneczce, sygn. Распараджэньне аб шлюбах з дня 6-га лістапада 1941 году.

²⁷ APN, sygn. Odpisy metryk ślubnych par. Stołpce od 1921-1938, k. 1.

29 j. a. z zespołu 2378 Kościoł rzymskokatolicki Rogaczewo-Bychowski (sprawy majątkowe, procesy sądowe itp. z XIX i początku XX wieku)²⁸.

Konfiskata, a także niszczenie dokumentacji kościelnych archiwów parafialnych ustała dopiero w drugiej połowie lat 50. XX wieku. Uznano wówczas, że archiwa historyczne i archiwa urzędów stanu cywilnego zgromadziły wystarczającą liczbę ksiąg metrykalnych. Jednocześnie w 1962 roku Ministerstwo Kultury BSRR poleciło regionalnym wydziałom kultury rejestrację wszystkich zabytków literackich, w tym rękopisów przechowywanych w kościołach. Jeżeli takie obiekty znajdowały się w zamkniętych kościołach, przenoszono je do lokalnych muzeów i bibliotek²⁹.

Dzięki tej decyzji władz wznowiono organizowanie zawieszonych w latach 30. XX wieku naukowych wypraw terenowych do cerkwi i kościołów Białorusi w celu identyfikacji przechowywanej przez nie dokumentacji, aby przekazać je do bibliotek i archiwów. W 1963 roku akademik Piotr Fedorowicz Glebko zwrócił się do komisarza Rady ds. BSRR z prośbą o zorganizowanie wyjazdów w celu zapoznania naukowców Akademii Nauk BSRR z dokumentami i literaturą przechowywaną w kościołach. Zakładano, że będzie możliwość przenoszenia materiałów z archiwów parafialnych do Instytutu Etnografii i Folkloru oraz do biblioteki akademickiej w celu ich przechowywania³⁰. Kwerendy były nadzorowane przez Komisję Archeograficzną przy Wydziale Historii Akademii Nauk ZSRR, na czele której stał Siggurd Ottovich Schmidt³¹. Jedną z najaktywniejszych instytucji Akademii Nauk BSRR na tym terenie była Centralna Biblioteka Naukowa, której pracownicy, począwszy od 1968 do 1984 roku, odbyli szereg wyjazdów, z których przywieźli ok. 1000 j. a., przechowywanych obecnie w ramach inwentarzu nr 1 i nr 2 zespołu 23 Jakuba Kołasa Centralnej Biblioteki Naukowej Narodowej Akademii Nauk Białorusi³².

Można przypuszczać, że taka aktywność instytucji naukowych była odpowiedzią na działalność kolekcjonerów przedmiotów kultu w ZSRR. W latach 60. i 70. XX wieku, zgodnie z korespondencją pełnomocników Rad ds. Wyznań przy Radzie Ministrów BSRR, pojawiło się wielu „szarlatanów i łotrów”, którzy podszywali się pod pracowników państwowych muzeów i archiwów, a także władz skarbowych oceniających majątek kościelny. Odwiedzali oni kościoły, z których zabierali archiwalia i paramenty liturgiczne³³. Następnie przedmioty te były sprzedawane na czarnym rynku. Na przykład streszczenia homilii z XVIII-XIX wieku zostały wycenione przez kupujących na 40 rubli sowieckich³⁴. Aby zapobiec kradzieży,

²⁸ НАНБ, sygn. 2378, Sprawa zasóba archiwalnego, k. 4-7v.

²⁹ Э.С. Ярмусик, *Католический костёл в Беларуси в 1945-1990 годах*, Гродно 2006, s. 310.

³⁰ Tamże, s. 311.

³¹ Jakuba Kołasa Centralna Biblioteka Naukowa Narodowej Akademii Nauk Białorusi. Dział Rzadkich Ksiąg i Rękopisów, sygn. 23-2-427, k. 1.

³² Część kolekcji można zobaczyć w inwentarzu w internecie: <http://library.basnet.by/handle/csl/132> (dostęp: 1.12.2022).

³³ АРН, sygn. Письмо Уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров БССР по Минской области А. Логвиненко № 71 от 8 сентября 1971 г.

³⁴ Według oficjalnego sowieckiego kursu wymiany walut 40 rubli równało się 64 dolarom amerykańskim.

pełnomocnicy powoływali komisje inwentaryzacyjne mienia kościelnego, w tym archiwaliów. Odpowiedzialność za zachowanie historycznej dokumentacji spoczywała na proboszczu i komitecie parafialnym. Tak więc z jednej strony w latach 60. XX wieku państwo zaczęło uznawać prawo Kościoła katolickiego do posiadania dokumentacji nie tylko bieżącej, ale i historycznej, z drugiej zaś strony administratorzy parafii zostali zobowiązani do czuwania nad prawidłowym przechowywaniem archiwaliów ze względu na ich znaczenie historyczne i kulturowe. Do 1991 roku sytuacja archiwów parafialnych nie uległa jednak radykalnej zmianie. Zachowane do dziś archiwalia parafialne przechowywane na plebaniach czy też kościelnych strychach często mają charakter rozsypu. Z tego względu wymagają pilnego opracowania i inwentaryzacji oraz konserwacji i digitalizacji, aby można było je udostępnić do badań naukowych.

Archiwa parafialne Kościoła rzymskokatolickiego na terenie sowieckiej Białorusi stały się ofiarą ateistycznej polityki władz państwowych. Dokumentacja kościelna podlegała masowej konfiskacie przez urzędy stanu cywilnego i archiwa państwowe. Nastąpiło również częściowe zniszczenie tych źródeł historycznych w ramach kampanii antyreligijnych. Negatywne tendencje zostały przezwyciężone dopiero na przełomie lat 50. i 60. XX wieku, kiedy archiwalia należące do Kościoła katolickiego zostały uznane za część sowieckiego dziedzictwa kulturowego. Administratorzy parafii, biorąc pod uwagę okoliczności, starali się ocalić dokumentację archiwum parafialnego poprzez ukrywanie jej w schowkach przygotowanych w kościele lub też przekazywanie wiernym parafii z prośbą o przechowanie. W okresie sowieckiej Białorusi doszło do zniszczenia bardzo wielu archiwów parafialnych. Tylko nieliczne zbiory kościelne ocalały, jednak wymagają one pilnych prac inwentaryzacyjnych i konserwacji, aby mogły zostać wykorzystane do badań nad przeszłością Białorusi.

Tab. 1. Wykaz ksiąg metrykalnych parafii rzymskokatolickich, które od 1942 roku znajdowały się w Wydziale Aktów Stanu Rodzinnego w Mińsku (dokumenty nie zachowały się)³⁵

[...] ³⁶

KOŚCIOŁY

Lp.	Kościół ³⁷	O narodzinach	O ślubach	O zgonach	Uwagi
Mińsk					
1	Katedra w Mińsku ³⁸	1857-1920	1857-1920, protokoły ślubne 1905-1920	1857-1863, 1867-1920	
2	Świętej Trójcy (Złota Górka)	1870-1917	1870-1915	1870-1915	
3	Kalwaria (dawniej Annopolski)	1870-1905, 1912-1915	1870-1905, 1912-1915	1870-1905, 1912-1915	
4	św. Szymona i Heleny (Nowy Kościół ³⁹)	1910-1920, alfabet urodzonych 1910-1918	1910-1920, protokoły ślubne 1911-1920	1910-1920	<i>status animarum</i> 1911
Powiat miński⁴⁰					
5	Wołkowicze	1861-1886, 1906-1920	1870-1886, 1906-1920	1849-1886, 1905-1920	
6	Świerżeń	1867-1868, 1885, 1891, 1895-1896, 1903, 1905, 1910	1867-1868, 1885, 1891, 1895-1896, 1903, 1905, 1910	1867-1868, 1885, 1891, 1895-1896, 1903, 1905, 1910	
7	Raków	1869, 1873, 1885, 1891, 1895-1899, 1901, 1903, 1907-1909, 1914, 1916	1869, 1873, 1885, 1891, 1895-1899, 1901, 1903, 1907-1909, 1914	1869, 1873, 1885, 1891, 1895-1899, 1901, 1903, 1907-1909, 1916	
8	Iwieniec	1903, 1908-1909	1903, 1908-1909	1903, 1908-1909	
9	Pierszaje	1850-1851, 1855-1869, 1875-1876, 1878-1885, 1887-1894, 1897-1915	1850-1869, 1875-1876, 1878-1885, 1887-1915	1850-1869, 1875-1876, 1878-1885, 1887-1915	

³⁵ Oryginalnym językiem dokumentu jest tzw. тарашкевіца.

³⁶ W oryginalnym dokumencie przed spisem kościołów katolickich widnieje informacja o prawosławnych i muzułmanach.

³⁷ W spisach nie podano wezwania kościołów parafialnych. W celu większej przejrzystości tabeli pomięto określić „kościół”, pozostawiając jedynie nazwę miejscowości.

³⁸ Obecnie to Archikatedra Najświętszego Imienia Najświętszej Maryi Panny.

³⁹ Dziś jest znany jako Czerwony Kościół.

⁴⁰ W spisie kościołów parafialnych jest wskazana ich przynależność do powiatów lub dekanatów.

Lp.	Kościół	O narodzinach	O ślubach	O zgonach	Uwagi
10	Kamień	1869, 1873, 1885, 1893, 1898, 1903, 1907, 1909	1869, 1873, 1885, 1898, 1903, 1907, 1909	1850-1885, 1901, 1903, 1907, 1909	
11	Kojdanów	1867-1868, 1885, 1891, 1893, 1895-1897, 1901, 1903, 1905, 1910, 1914	1867-1868, 1885, 1891, 1893, 1895-1897, 1901, 1903, 1905, 1910, 1914	1867-1868, 1885, 1891, 1893, 1895-1897, 1901, 1903, 1905, 1910, 1914	
12	Uzda	1867-1868, 1885, 1903, 1905, 1910, 1914	1867-1868, 1885, 1893, 1903, 1905, 1910, 1914	1867-1868, 1885, 1903, 1905, 1910, 1914	
13	Rubieżewicze	1910	1910	1910	
14	Stołpce	1867-1868	1867-1868	1867-1868	
15	Dubrowa	1850-1866	1850-1866	1850-1866	
Dekanat Borysów					
16	Borysów	1827-1849, 1871, 1873-1878, 1880, 1889, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1827-1849, 1852-1885, 1889, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1827-1849, 1874-1878, 1880, 1889, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
17	Okolowo	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
18	[wieś] Berezyno ⁴¹	1849, 1871, 1873	1849, 1873	1849	
19	Haniewicze		1916	1916	
20	Dziedziławiczy	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
21	Dokszyce	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
22	Zawiszyna	1849, 1851-1867	1849, 1851-1867	1849, 1851-1867	
23	Ziembin	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
24	Kiemieszaucy	1849, 1871, 1873	1849, 1873, 1916	1849, 1914, 1916	
25	Komajsk	1849	1849	1849	

⁴¹ Nie należy mylić z miastem o tej samej nazwie. W tym przypadku chodzi o wieś koło Dokszyc.

Lp.	Kościół	O narodzinach	O ślubach	O zgonach	Uwagi
26	Korzeń	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1916	
27	Karma			1914	
28	Łohojsk	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
29	Omniszewo	1849, 1851-1866	1849, 1851-1866	1849, 1851-1866	
30	Chołopienicze	1849, 1871, 1873, 1891, 1895-1899, 1901, 1905	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1907, 1916	1849, 1891, 1895-1899, 1901, 1914, 1916	
31	Chotajewicze	1849-1864, 1871, 1873	1849, 1873, 1916	1849-1884, 1914, 1916	
Igumiński⁴²					
32	Błoń	1868, 1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	
33	[miasto] Berezyna	1868, 1888, 1891, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1909, 1912-1915	1888, 1891, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1909, 1912-1915	1888, 1891, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1909, 1912-1915	
34	Igumien	1862-1885, 1888-1889, 1891, 1895-1901, 1903, 1909-1916	1849-1872, 1883-1920	1849-1875, 1882-1915	
35	Koraliszczewicze	1868, 1874-1895-1896, 1898-1899, 1909, 1912-1915	1869-1905, 1909, 1912-1915	1870-1893, 1895-1896, 1898-1899, 1909, 1912-1915	
36	Serafin	1868, 1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	1891, 1895-1896, 1898, 1903, 1909, 1912-1915	
37	Śmiłowicze		1849-1866, 1873-1883	1849-1866, 1875-1882	
Powiat słucki					
38	Kleck	1874, 1876, 1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914	1887, 1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1880, 1882, 1887, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	

⁴² Nie podano, czy jest to powiat, czy dekanat.

Lp.	Kościół	O narodzinach	O ślubach	O zgonach	Uwagi
39	Kopyl	1858, 1863, 1874, 1876, 1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914, 1917	1887, 1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1858, 1876-1877, 1880, 1882, 1885, 1887, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	
40	Niedźwiedzica	1874, 1876, 1880, 1908, 1914	1906-1907, 1914	1873, 1880, 1882, 1914	
41	Słuck	1873-1874, 1876, 1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914	1887, 1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1880, 1882, 1887, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	
42	Starczyce	1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914	1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1880, 1882, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	
43	Nieśwież	1873-1874, 1876, 1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914, 1917	1887, 1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1880, 1882, 1887, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	
44	Urzecze	1873-1874	1873		
45	Cimkowicze	1858, 1863, 1874, 1876, 1880, 1891, 1893, 1895-1896, 1903-1905, 1908, 1914	1871-1872, 1880, 1887, 1893, 1895, 1903, 1906-1907, 1914	1871-1872, 1876, 1880, 1882, 1887, 1892, 1895-1896, 1898-1899, 1903, 1914	
Powiat piński					
46	Łohiszyn	1912, 1914	1912, 1914	1912, 1914	
47	Lubieszów	1914	1914	1914	
48	Telechany	1914	1914	1914	
Powiat mozyrski					
49	Dawidgródek	1907, 1914	1907, 1914	1907, 1914	
50	Koraliszczewicze	1851-1857, 1859-1865, 1867, 1869-1870, 1872-1919	1851-1870, 1872-1880, 1891-1900, 1902-1919	1851-1857, 1859-1867, 1869-1870, 1872-1888, 1890-1919	
51	Mozyrz	1919-1920	1919-1920	1919-1920	

Kierownik biura aplikacji

[Podpis nieczytelny]

Kierownik rządu statusu rodzinnego

[Podpis nieczytelny]

Źródło: НАНВ, brak sygnatury, Сьпіс мэтрычных кніг па рэлігійным культам, знаходзячыхся у пададзеле актаў Сямейнага Стану гор. Менску, 1942 г., к. 33-39v.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe Republiki Białoruś (ANRB)
sygn. 4-3-1081.

Archiwum Państwowe Obwodu Mińskiego (APOM)
sygn. 37-1-18.
sygn. 48-1-40.

Archiwum parafii św. Mikołaja Biskupa w Gieranionach (APG)
sygn. Akt 1945 goda iŭlâ m-ca 4 dnâ.

Archiwum parafii Bożego Ciała w Nieświeżu (APN)
sygn. Protokol iz"âtiâ arhiva 13.III.1940.
sygn. Odpisy metryk ślubnych par. Stołpce od 1921-1938.
sygn. Pis'mo Upolnomočennogo Soveta po delam religij pri Sovete Ministrov BSSR po
Minskoj oblasti A. Logvinenko № 71 ot 8 sentâbrâ 1971 g.

Archiwum parafii św. Jerzego w Połoneczke (APP)
sygn. Rasparadžeńnie ab ślubach z dnia 6-ha listapada 1941 hodu.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (NAHB)
sygn. 1781-25-49.
sygn. 2378, Sprawa zasóba archiwalnego.
bez sygn., Spis metrycznych knih pa relihijnym kŭltam, znachodziačychsia u padaddzielie
aktaŭ Siamiejnaha Stanu hor. Miensku, 1942 h.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie (NAHBGr)
sygn. 252-1-1 – 252-1-12.

Jakuba Kołasa Centralna Biblioteka Naukowa Narodowej Akademii Nauk Białorusi.
Dział Rzadkich Książ i Rękopisów
sygn. 23-2-427.

Źródła drukowane

Chronika, „Naš Kraj”, (1925) nr 1 (1), s. 55-57.
Chronika, „Naš Kraj”, (1926) nr 1 (4), s. 62-65.
Chronika, „Naš Kraj”, (1926) nr 4-5 (7-8), s. 87-90.

Opracowania

Bykhovtsev Nikolay Ivanovich, *Pervye Sovety*, Riga 2012.
Dębowska Maria, *Archiwa Kościoła Katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 92 (2009) s. 39-51.
Elpat'evskij Andrej Valer'yanovich, *K istorii dokumentirovaniya aktov grazhdanskogo sostoyaniya v Rossii i SSSR*, w: *Aktovoe istochnikovedenie: sbornik statej*, otv. red. S.M. Kashtanov, Moskva 1979, s. 55-59.

- Lebedev Andrej Dmitrievich, *Politika soverskoj vlasti po otnosheniyu k Rimsko-katoliche-skoj cerkvi v BSSR (1919-1929)*, Minsk 2013.
- Lisiejčykaŭ Dzianis Vasiljevič, *Siensacyjnaja znachodka ŭ murach Višnieŭskaha kaścio-ła*, „Archivy i spravavodstva”, (2015) nr 5, s. 67-71.
- Mialeška Michał Vincentavič, *Krajaznaŭstva i archivy Bielarusi*, „Naš kraj”, (1927) nr 11, s. 14-17.
- Mikicki Uładzimir, Ažeŭski Piotr, Piacevič Ryhor, *Padarožžy pa Šluččynie*, „Naš kraj”, (1928) nr 2 (29), s. 24-44.
- Navicki Uładzimir Ivanavich, Hryhorjeva Valancina Vasiljeŭna, Zavalniuk Uładzislau Maćviejevič,
- Filatava Alena Mikałajeŭna, *Kanfiesii na Bielarusi (k. XVIII–XX st.)*, Minsk 1998.
- Ščarbakoŭ Vasil Karpavič, *Krajaznaŭstva i antyreligijnaja praca*, „Savieckaja kraina”, (1931) nr 1-2 (11-12), s. 39-44.
- Shumeyko Mikhail Fyodorovich, *Sentyabr' 1939 goda v sud'be belorusskikh arkhivov*, „Arkhiy i spravavodstva”, (2009) nr 5, s. 113-121.
- Yarmusik Ędmund Stanislavovich, *Katolichesky kostel v Belarusi v 1945-1990 godakh*, Grodno 2006.

Netografia

- W kościele w Miadziole znaleziono relikwie świętego z II wieku*, <https://catholicnews.by/u-mjadzelskim-kascjole-znajshli-rjelikvii-svjatoj-ii-stagoddzja/> (dostęp: 1.12.2022).
- Zbiór materiałów dotyczących historii, nauki, kultury. F. 23, inwentarz 1. Repozytorium Centralnej Biblioteki Naukowej Narodowej Akademii Nauk Białorusi, <http://library.basnet.by/handle/csl/132> (dostęp: 1.12.2022).

ARCHIWA PARAFIALNE KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO W BIAŁORUSKIEJ SOCJALISTYCZNEJ REPUBLICIE RADZIECKIEJ

Streszczenie

W 1917 roku wraz z przejęciem władzy przez bolszewików na części terytorium byłego imperium rosyjskiego zaczęto podejmować działania mające na celu oddzielenie państwa od Kościoła. Obejmowały one m.in. stworzenie systemu cywilnej rejestracji ważnych wydarzeń z życia człowieka. Wdrażanie tego systemu początkowo odbywało się poprzez konfiskatę ksiąg metrykalnych z kościołów. Następnie przerodziło się zaś w kampanię niszczenia wszystkich dokumentów, które nie opisywały „walki proletariatu o jego prawa”.

W 1939 roku w fabryce Albertin w Słonimiu poddano zmieleniu 905 ton dokumentów historycznych, w tym materiałów z archiwów parafialnych Białorusi. Incydent ten stał się apogeum walki władz sowieckich z „kontrewolucyjnymi” źródłami historycznymi. Kościół katolicki, jako jeden z „wrogich” elementów dla władzy sowieckiej, poniósł duże straty materialne, osobowe i organizacyjne.

W artykule opisano działania władz państwowych dotyczących dokumentacji archiwalnej parafii rzymskokatolickich na terenie sowieckiej Białorusi. Podano podstawowe akty normatywne, na bazie których konfiskowano doku-

mentację kościelną. Ukazano również inne czynności władz państwowych zmierzających do zniszczenia archiwów parafialnych. Przedstawiono także starania duchowieństwa rzymskokatolickiego o zachowanie kościelnej spuścizny archiwalnej jako ważnego źródła dokumentującego historię Kościoła na Białorusi. W artykule opisano również różnorodne działania białoruskich naukowców, którzy inwentaryzowali i opracowywali zasoby archiwów parafialnych. Najcenniejsza dokumentacja kościelna była przekazywana państwowym muzeom i bibliotekom w celu jej ochrony i udostępnienia do badań naukowych.

Słowa kluczowe: archiwa parafialne; księgi metrykalne; źródła kościelne; Białoruś; Kościół na Białorusi